

FAKTA

Skog

Sammanfattar aktuell forskning vid SLU • Nr 11 1998

Thomas Hahn

Samernas markrättigheter i Sverige

- Renbetesmarken i Sverige ägs av staten, skogsbolag, lantbrukare och andra icke-samer. Samerna har långtgående nyttjanderätt, baserad på urminnes hävd.
- Äganderätt avser juridiskt sanktionerade företräden eller rättigheter för någons intressen gentemot andra intressen. Vilka rättigheter en "markägare" har gentemot andra intressen är en öppen fråga som kan förändras genom lagstiftning. Miljöpolitik handlar bland annat om att precisera eller omdefiniera sådana rättigheter.
- Renägarnas rätt att utnyttja privatägd mark för vinterbete är reglerad i lag men den exakta omfattningen av denna mark är en domstolsfråga. Detta har resulterat i dyrbara rättegångar med risk för konkurs för samebyarna.

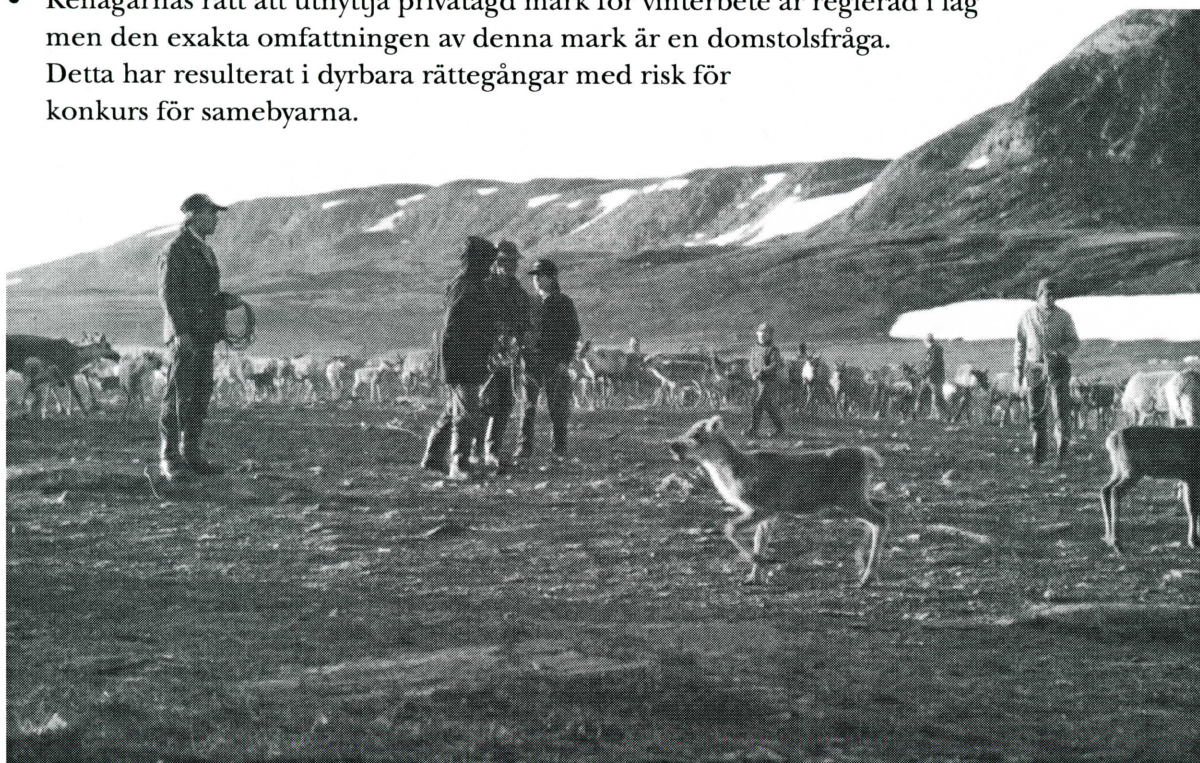

Foto: Birgitta Åbman

Svenska samer som är medlemmar i samebyar har idag långtgående nyttjanderätt på drygt en tredjedel av Sveriges yta. Den exakta innebörden av denna nyttjanderätt är dock oklar, och omstridd. Två uppmärksammade frågor under senare år har varit renarnas vinterbete på privat mark och rätten till jakt och fiske på statens mark ovanför odlingsgränsen.

För att förstå dessa frågor kan det underlätta att, med hjälp av äganderättsteori, analysera den historiska bakgrunden till hur dessa rättigheter uppstod. Det gör det lättare att bedöma hur de kan rättfärdigas i dag. Viktigt är också att veta vilka befogenheter staten har att förändra befintlig ägande- och nyttjanderätt. Statens definition av äganderätt avgör villkoren för den ekonomiska verksamheten när de inblandade parterna av olika anledningar inte kan sälja eller köpa rättigheter av varandra.

Syftet med detta faktablad är att visa hur staten resonerar när den beslutar att skydda vissa intressen, men inte andra, när en konflikt uppstår. Som typfall har jag valt en uppmärksam rättegång om vinterbete på privat mark i Härjedalen.

Vad är äganderätt?

En rättighet är en relation som en person har gentemot andra personer, gällande något värdefullt. En rättighet är inte bara en relation mellan en person och ett föremål. Äganderätt till mark innebär mycket komplexa relationer; en person kan ha uteslutande rättigheter till skogsbruk, en annan kan ha uteslutande rättigheter till jakt, allemansrätten ger alla rätt till bär och så vidare. Begreppet "markägare" är därför problematiskt.

Samernas nyttjanderätt och statens befogenheter

Av Sveriges ca 17 000 samer är ungefär 2 500 medlemmar i någon av de 51 samebyarna, vilka utgör såväl geografiska områden som någon typ av ekonomiska föreningar. Samerna äger dock inte renbetesmarken, det gör staten, skogsbolag, lantbrukare och andra. Men samebysamerna har långtgående nyttjanderätt: de får bedriva kommersiell jakt, fiske och

renskötsel samt uppföra renvaktarstugor och andra byggnader som behövs för renskötseln. På statens mark får de dessutom avverka skog till dessa byggnader och för eget behov ta bränsle och slöjdvirke.

Staten har befogenheter att i hela renskötselområdet bestämma högsta tillåtna renantal och hur naturresurserna ska hanteras samt, på sin "egen" mark, uteslutande rätt till kommersiellt skogsbruk. Statens mark ovanför odlingsgränsen (se figur 1) har av flera statliga utredningar fram till 1971 anvisats till "samernas uteslutande begagnande."

Äganderättens beståndsdelar

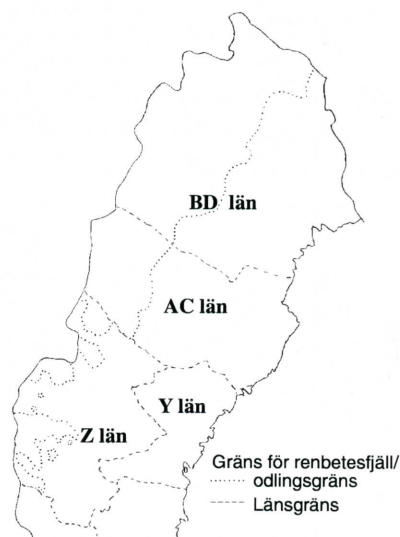
Äganderätt/egendomsrätt består av en mängd olika element:

1. besittningsrätt, dvs. rätten att utestänga andra,
2. nyttjanderätt för eget bruk,
3. skötselrätt, dvs. rätt att bestämma hur objektet ska skötas/ användas,
4. inkomsträtt (från bruket av objektet),
5. kapitalrätt, dvs. rätten att byta ut, sälja och förstöra objektet,
6. överlåtbarhet (en undergrupp till kapitalrätt),
7. säkerhet, dvs. skydd från expropriation (tvångsinlösen),
8. immunitet mot tidsbegränsning av ägandet,
9. förbud mot att åsamka skada genom ovarsamt bruk av objektet,
10. skyldighet att lämna rättigheter som säkerhet vid t.ex. banklån, samt
11. övriga aspekter

Vilka rättigheter en "markägare" har gentemot andra intressen är en öppen fråga som kan förändras genom lagstiftning. Minst ett av de fem första elementen måste ingå för att kunna hävda någon variant av äganderätt. Idag ingår element 2, 4, 7 (samma villkor som privat äganderätt), 8 samt 9 i renskötselrätten. Varken element 5 eller 6 ingår; samernas nyttjanderätt är alltså icke överlåtelsebar.

Privat markägande ett sentida begrepp

Med tanke på samernas omfattande rättigheter i förhållande till marken är det inte orimligt att redan idag tala om ett "delat markägande". Före

FIGUR 1. Den administrativa odlingsgränsen löper genom Norr- och Västerbottens län. I Jämtlands län finns motsvarande gränser för renbetesfjäll.

1789 förekom inget "privat markägande" i dagens bemärkelse i Sverige. Skatte- och kronobönders markanvändning omvandlades under perioden 1789–1810 till privat äganderätt medan frälsebönders och samers markanvändning förblev nyttjanderätt (Bäärnhielm, 1995). Ny forskning visar att samerna i delar av Lappland under 1600- och 1700-talen behandlades juridiskt och skattemässigt likvärdigt med skattebönder (Korpjaakko-Labba, 1994). Man kan därför ifrågasätta rättvisan i att dessa enskilda samer inte fick privat äganderätt eller privat nyttjanderätt till den mark som de betalade skatt för. Så även om Högsta Domstolen inte beviljade markägande till samerna i delar av Jämtland (Skattefjällsmålet, Nyttjuridiskt arkiv 1981:1) finns möjlighet att vinna liknande mål i delar av Lappland (Bengtsson, 1994). För att klargöra detta måste vi först förstå hur äganderätt uppstår.

Naturlig äganderätt...

Förespråkare för naturliga rättigheter menar att sådana existerar oberoende av överenskommelser i ett samhälle. Det kan förklaras med att någon kom först till en plats och därför äger denna mark, ett argument som tilltalar ursprungsbefolkningar.

Ett annat argument är att någon har arbetat och förädlat ett stycke natur, till exempel byggt sig ett hus eller odlat mark, och därför äger produk-

ten av sitt arbete. Detta skulle kunna legitimera bönders ägandanspråk men inte nomaders, eftersom de inte investerat i marken. Samhällets och statens roll inskränker sig i båda fallen till att bekräfta "redan existerande" äganderätt.

... eller laglig?

Förespråkare för lagliga rättigheter menar att detta är ohållbart. De menar att naturliga rättigheter i själva verket bara är förmodade rättigheter, eller anspråk, och att världen idag är full av exempel där olika individers eller grupper anspråk kolliderar. Frågan blir istället hur samhället bör gå tillväga för att hantera konflikter. Äganderätt uppstår först när samhället, genom byalag, riksdag eller annat beslutande organ, bestämt att skydda ett visst anspråk, med (hot om) våld om nödvändigt.

Precisering eller omdefiniering av äganderätt

Om man inte kan övertyga andra i samhället att man äger den bil som man kör, och det inte heller finns lagligt stöd för detta, då är det ohållbart att hävda att man är ägare till bilen. På sin höjd kan man hävda att man *borde* vara ägare, men det är en helt annan sak. Vilka rättigheter som bör tillfalla vilka är moraliska frågor som kan (och bör!) beaktas av lagstiftarna när de definierar olika typer av äganderätt.

Dessutom, även om man äger bilen är det inte självklart att man får låta den stå på tomgång. Miljöpolitik kan bl.a. säsom ett *preciserande* av äganderätt, vilket ofta leder till att ägarna förlorar vissa förmodade rättigheter. I de fall staten *omdefinierar* en existerande äganderätt ska expropriation och därmed kompensation övervägas (Regeringsformen, 2 kap. 18 §).

Från kungabrev till renbeteslag

Samernas rättigheter bygger på urminnes hävd, som i sin tur är en variant på "vem-som-kom-först"-temat. Samer och icke-samer har funnits i nuvarande Sverige sedan stenåldern. Då och då måste de två kulturernas markutnyttjande ha föranlett konflikter, och det första brev som söker hantera detta är från 1584.

Justitieminister von Steyerns försvar av samernas rätt (prop. 1886:2, s. 34–35)

"Vid angifna förhållande och då Lapparne städse ansett flyttningen vintertiden såsom en rättighet, hvilken af ålder tillkommit dem, synes man med fullt skäl berättigad antaga, det Lapparnes flyttning under vintern å de trakter, som de af gammal sedvana hittills hafva besökt, måste vara icke blott ett af den bofasta befolkningen tåldt intrång utan en verklig rätt, äfven om något uttryckligt lagstadgande till stöd för denna rätt hittills icke funnits.

De i 15 kap. 1 § Jordabalken uppställda vilkor för att en rättighet ska kunna grundas å urminnes häfd eller att man en 'rättighet i så lång tid oqvald och ohindrad besuttit, nyttjat och brukat hafver, att ingen minnes eller af sanna sago vet, huru hans förfäder eller fångesmän först dertill komne ägo', hafva tydligen i fråga om denna sedvana blifvit uppfyllda.

Lapparnes rätt till renbete vintertiden utom gränserna för de till deras uteslutande begagnande upplåtna fjelltrakterna synes derföre fullt jemförlig med den betesrätt, som enligt lag tillkommer en by inom en annan bys område, då visas kan, att en dylik rättighet sedan urminnes tid oqvald och ohindrad brukats... Det innebär icke något annat än ett tillbörligt skydd för en rättighet, hvilken kräver lika värn som eganderätten och hvars åsidosättande 'statens förnuftiga intresse' ingalunda tillåter."

Ibrevet deklarerar konungen urminnes rättigheter för samerna ovanför Songamuotkarå och förbjuder Tornebönderna att göra intrång där. Samtidigt deklarerar konungen att all Sveriges mark som "obygde ligga... hörer Gud, oss och Sveriges krona till och ingen annan".

Därefter följde en mängd brev och förordningar i vilka staten gjorde anspråk på all obebyggd mark, men samtidigt erkändes samernas urminnes hävd att använda "vidsträckta fjelltrakter, så beskaffade, att endast genom Lapparne och deras renar utkomst åt menniskor der kan skapas" (proposition 1886:2, s. 35).

I den första renbeteslagen från 1886 anges de gränser för samernas året-runtmarker ("fjällen") och vinterbetesmarker ("skogen") som i huvudsak gäller än idag. Samernas äganderätt definierades som en uppsättning av olika former av nyttjanderätt och dessa fastställdes genom att samerna med lagens hjälp kunde påräkna stöd från staten.

Urminnes hävd måste bevisas

Den mest kontroversiella frågan inför lagen 1886 gällde samernas rätt till vinterbete. Bakgrunden är att staten från slutet av 1600-talet uppmunttrade kolonisering av Norrlands inland. Konungens befallningshavare i Västerbotten ansåg 1886 att jord-

brukarna i Lappland nedanför odlingsgränsen skulle ha samma skydd som kustbönderna och inte behöva belastas av renbete vintertid. Även befallningshavaren i Jämtland samt ett flertal justitieråd i Högsta Domstolen opponerade sig emot regeringens förslag att ge samer rätt att låta sina renar beta i privatägda skogar.

Justitieministern von Steyern försvarade samernas rätt (se faktaruta), och fick med sig regeringen och riksdagen på sin linje. Härigenom kunde samerna påräkna statens stöd, och följdaktligen omvandlades samernas anspråk till äganderätt (nyttjanderätt). Den exakta geografiska gränsen för vinterbetesrätten fastställdes dock aldrig; frågan om på vilka områden urminnes vinterbete har förekommit hänsköt regeringen åt domstolsväsendet (prop. 1928:43, s. 71) och gör så än idag. Eftersom urminnes hävd enligt svensk praxis måste bevisas, faller bevisbördan på samerna.

Odlingsgräns och vinterbete

Gränserna för lappmarkerna i Norr- och Västerbottens län erkändes redan 1751 och odlingsgränsen som tillkom 1867 innebar ett ytterligare erkännande av samernas intressen i dessa län. Samer har bedrivit renskötsel i nuvarande Jämtlands och Dalarnas län lika länge som i de två nordligaste länen men blev här tidi-

gare undanträngda av den mer omfattande jordbrukskoloniseringen (prop. 1928:43, sid 48–49). Undanträngningen gick så långt att staten i mitten av 1800-talet köpte tillbaka fjällområden och reserverade dessa till renskötseln. "Renbetesfjällen" i Jämtland, samernas återtrunt-marker, utvidgades därmed.

Domen i Sveg

En omstridd fråga är huruvida samer har rätt till vinterbete utanför renbetesfjällen. 571 markägare i Härjedalen, vars mark ingår i fem samebyars områden, stämde 1990 dessa samebyar (se faktaruta nedan). Ett huvudargument var att dagens renskötsel skiljer sig så mycket från äldre tiders att urminnes hävd inte kan åberopas.

Samerna, å andra sidan, försökte bevisa existensen av en samisk renskötkultur som åtminstone sedan 1700-talet levtt parallellt med jordbrukarna. Eftersom de experter som kändanden och svaranden hade anlitat inte kom överens, ansåg tingsrätten i Sveg att urminnes hävd inte kunde bevisas. Tingsrätten tog även fasta på att sam-

ernas renvinterbete inte skett utan protester från lantbrukarna och drog därav slutsatsen att:

"Det är därför ej visat att någon av avtal oberoende rätt till renbete till förmån för samebyarna belastar fastighetsägarna tillhöriga fastigheter" (Svegs tingsrätt, 1996, sid 184). Med andra ord, det som samerna sedan hundra år uppfattat som sin rättighet, visade sig i domstolens tolkning vara ett anspråk utan stöd i lagen.

Av den privatägda vinterbetesmarken i Härjedalen, 847 000 hektar, förloerade därmed samerna 324 000 ha. Samerna behöll vinterbetesrätten på kyrkans mark samt, genom ett speciellt avtal, på skogsbolagens mark. För att bli certifierade enligt Forest Stewardship Council (FSC), vilket de stora svenska skogsbolagen eftersträvar, måste skogsägaren uppvisa goda relationer till ursprungsbefolkningen. Detta bidrog till att skogsbolagen, som deltog i stämningen 1990, drog sig ur processen efter två år till förmån för en överenskommelse med samerna.

Statens uppgift

Svegdomen har överklagats av samebyarna. De dryga rättegångskostnaderna riskerar att försätta några av dem i konkurs. För att internationella domstolar ska beakta frågan måste alla nationella instanser ha prövats. Vinsten för markägarna har föranlett nya stämningar i andra områden där vinterbetesrätten är oklar. Samebyarna måste välja mellan att ge upp sina förmodade rättigheter eller strida för dem, med risk för konkurs.

Det är naturligtvis djupt otillfredsställande att en näring är omgärdad av sådan fundamental osäkerhet vad gäller produktionsresursen. I Norge är bevisbördan omvänd; markägaren måste bevisa att urminnes hävd inte förekommer. Ett alternativ för svensk del vore en kommission där parterna förhandlade fram en definitiv gränsdragning för hela renbetesområdet, med hjälp av olika experter och under statens överseende.

Ämnesord

Äganderätt, renskötsel, samer

Litteratur

- Bengtsson, B. 1994. Samernas rätt och statens rätt. *Svensk Juridisk Tidskrift*, s. 525–533.
- Bäärnhjelm, M. 1995. Vad lagboken berättar. Ur: Widgren, M. (red.) *Äganderätten i lantbrukets historia*. Stockholm. Nordiska Museet.
- Korpjakk-Labba, K. 1994. *Om samernas rättsliga ställning i Sverige-Finland*. Helsingfors. Juristförbundets förlag.

Agr Thomas Hahn är doktorand vid SLU, institutionen för ekonomi, Box 7013, 750 07 Uppsala. Telefon: 018-67 26 01. Telefax: 018-67 35 02. E-post: Thomas.Hahn@ekon.slu.se

Arbetet, som ingår i en doktorsavhandling, har finansierats genom bidrag från Naturvårdsverket och MISTRA.

Markägarnas argument mot de fem samebyarnas hänvisande till urminnes hävd (Svegs tingsrätt, Renbetesmålet 1996, sid 19–20)

"Enligt reglerna för urminnes hävd åvilar det samebyarna att visa att fastighetsägarnas fastigheter nyttjats för renbete på sådant sätt och under sådan tid, minst 90 år, att urminnes hävd uppkommit...

Det renbete som skett på senare tid på vissa av kändandens fastigheter har skett otillåtet och berörda fastighetsägare har protesterat mot detta. Detta betesbruk har pågått sporadiskt och under kort tid och ger ingen rätt till fortsatt bete...

Vid tiden för rennäringslagstiftningens tillkomst bedrevs samernas renskötsel intensivt genom att renhorden har hållits samman, drivits till bestämda områden av samerna etc. Det på senare tid tillkommande extensiva bruket, att köra renarna långa sträckor med moderna transportmedel och låta renarna själva, utan att horden hålls samman, söka betesmarker, saknar historisk förankring. Likaså är den mångdubbelt större renmängden främmande för det renbetesbruk som skett av ålder."

Ansvarig utgivare:

Redaktör:

Internet:

Prenumeration, distribution och försäljning:

Prenumerationspris:

Tryck:

Johan Elmberg, SLU Kontakt, Box 49, 230 53 ALNARP

David Stephansson, SLU Informationsavdelningen, Box 7077, 750 07 UPPSALA
Telefon: 018-67 14 56 • Telefax: 018-67 35 20 • E-post: David.Stephansson@info.slu.se
www.slu.se/forskning/fakta/

SLU Publikationstjänst, Box 7075, 750 07 UPPSALA (även lösnr-försäljning)
Telefon: 018-67 11 00 • Telefax: 018-67 28 54 • E-post: Inger.Blomstedt@service.slu.se
300 kr + moms

SLU Reproenheten, Uppsala
ISSN 1400-7789 © SLU 1998

